

ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ СІЛЬСЬКИХ УЧИТЕЛІВ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. ЗА МАТЕРІАЛАМИ НИЗОВОЇ ПРЕСИ КИЇВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

І. В. Якубовський

Київський національний університет архітектури і будівництва

yakubovskiy.iv@knuba.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9986-6469>

Ключові слова: Голодомор, низова преса, учителі, виконавці, спротив.

У статті на прикладі Київщини та Чернігівщини досліджуються реакція сільських учителів на втягування їх владою у коло виконавців Голодомору. На підставі аналізу районних газет, які попри яскраву ідеологічну заангажованість містять найповнішу на тлі інших джерел інформацію про повсякденні практики, досліджено як участь освітян у виконанні розпоряджень влади, так і опір у його різних формах. Доведено, що головною тенденцією стало дистанціювання педагогів від спущених «згори» завдань та пасивний спротив.

BEHAVIORAL STRATEGIES OF COUNTRY TEACHERS IN HOLODOMOR OF 1932–1933 ON THE BASE OF KYIV AND CHERNIHIV LOCAL MEDIA

I. V. Yakubovskyy

KNUCA

Keywords: Holodomor, local media, country teachers' authority, executors of Holodomor.

The article investigates the behavioral practices of country teachers in the course of Holodomor of 1932–1933. through the prism of the Kyivan and Chernihiv regional newspapers as a historical source which have a great information potential in this field. Despite the careful and strict ideological censorship by the district Communist party committees the content of the local medias reflects the main trends of the teacher intentions to the approaches of the central and regional authorities. The article is a first attempt to research the reaction of above-mentioned group of teachers to the authority's ideological and political-economical campaigns directed to the formation of the mechanism of Holodomor. On the base of local media there are examined the following issues regarding the teachers' everyday practices: the taking away of the grain, participation in the tug teams, agitation for execution the plan of the grain and of money credits for government, edition of the propagandist wallpapers, involvement the pupils to the realization of the authority's plans. However the majority of country teachers didn't transform into active executors of the Holodomor in the lower level. Everywhere the passive resistance was a main model of the teacher's reaction for the demands of implementation the measures related to the killing by famine of the great groups of the Ukrainian farmers. There were the following kind of teacher's resistance: the refusal to take part in tug teams and in the propagandist campaigns, the imitation of activity, the verbal denial of the reasonableness of the authority plans to exempt the grain and the money credit. In the single cases the teachers had been talking about the famine as a result of the confiscation of the grain.

Постановка проблеми. Реакція сільських учителів на організацію владою Голодомору 1932–1933 рр. не могла не стати важливим чинником як його перебігу, так і загалом моральної атмосфери на селі. Адже практичні кроки з утілення на місцях злочинних намірів передбачали втягування до кола виконавців якомога ширших верств від верхівки села до школярів. Це не тільки сприяло реалізації намічених заходів, а й розпоршувало відповідальність, сприяючи відведенню від Москви звинувачень у плануванні вбивства голодом мільйонів українських селян.

Учителів влада намагалася використати практично на всіх напрямках реалізації свого курсу: хлібозаготівлі, діяльність буксирних бригад, репресивні акції, викачування грошових коштів через позики, втягування школярів у механізм Голодомору. Про це свідчать матеріали низової преси, відображаючи як мобілізаційні заходи влади різного рівня, так і реакцію вчителів. До всього той факт, що районна преса постійно тримала руку на пульсі подій на селі¹ робить її першорядним джерелом для з'ясування закономірностей екзистенційного вибору вчителів під час Голодомору. Особливо на тлі значного штучного зменшення документальної складової джерельної бази у зв'язку зі знищенням великої частини документів².

Аналіз джерел і літератури. Реакція сільського вчительства на розкручування маховика Голодомору досі не була предметом спеціального дослідження. Донедавна історіографічна традиція була представлена винятково розрізненими локальними згадками, які лише сигналізували про перспективу досліджень. Більшість з них торкалася проблеми учителів як жертв Голодомору³. Останнім часом з'явилася стаття про втягування владою школярів у механізм Голодомору, що, звісно, сприяє якіснішому з'ясуванню і комплексу питань, пов'язаних з роллю учителів⁴. У підсумку не

дослідженою залишається вся сукупність проблем, пов'язана з життєвими стратегіями освітян у період Голодомору та їхнім впливу на перебіг останнього.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Описаний стан досліджень вимагає насамперед проведення глибоких студій на різних регіональних зрізах як підстави для подальшої генералізації та виділення певних тенденцій і закономірностей. У цій статті зроблено спробу реалізувати це ключове завдання на прикладі Київської та Чернігівської областей.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні поведінкових стратегій сільських учителів Київщини та Чернігівщини в умовах Голодомору на підставі районної преси. За своєю природою вона, попри яскраву ідеологічну заангажованість, містить найповнішу (на тлі інших різновидів джерел) інформацію про конкретні прояви повсякденних практик. Саме матеріали преси дають можливість оперувати територіально репрезентативним масивом даних, чим значною мірою дозволяє нівелювати селективність, яка застосовувалася при відборі матеріалів до друку в газетах.

Виклад основного матеріалу. Значення преси як джерела для дослідження заявленої теми зумовлюється тим, що вона була покликана ідеологічно супроводжувати реалізацію політики влади, впливаючи на свідомість сільського населення й прагнучи сформувати потрібні їй ціннісні установки та життєві стратегії. Відповідно на базовому рівні інформаційний потенціал газет формувалася у тісному взаємозв'язку з ідеологічними і практичними потребами владної вертикалі. Публікація матеріалів у районній пресі мала здійснюватися у строгій відповідності до спущених «згори» настанов. Інша річ – якість реалізації завдань на місцях. З огляду на те, що було нереально забезпечити всю низову пресу кваліфікованими кадрами, виникали можливості для публікації на її сторінках інформації, яка у своїй сукупності виходила за дозволені рамки, відбиваючи справжній стан справ. На появу такої інформації працювала і необхідність для преси одночасно вирішувати кілька різновекторних проблем: ідеологічний тиск з конкретизацією практичних завдань; пропагування зразків успішного виконання; таврування зворотних практик аж до вжиття репресивних заходів; камуфлювання владою послідовної організації Голодомору. На перетині усіх цих чинників інформаційне наповнення районних газет відображає обидві ключові складові ролі сільських учителів: участь у заходах влади та спротив у його різних формах.

¹ Якубовський І. Районна преса в механізмі Голодомору 1932–1933 рр. (на прикладі районних газет Київської області). Київські історичні студії. 2021. № 2. С. 174–180.

² Боряк, Г. «Архівоцид» в Україні 1934–1960-х рр. як наслідок Голодомору // Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947). Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 20–21 листопада 2013 р. Київ, 2013. С. 13–18.

³ Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. Київ: Темпора, 2013. Марочко В. І. Статистика жертв Голодомору: антропологічно-демографічний дискурс // Український історичний журнал. 2017. № 5. С. 112–132.

⁴ Якубовський І. Відображення намірів влади з утягування школярів до кола виконавців Голодомору 1932–1933 рр. у районній пресі Київщини та Чернігівщини // Київські історичні студії. 2021. № 2. С. 117–123.

Перший блок представлений широким спектром різновидів, а саме: залучення учителів до складу буксирних бригад та реальна діяльність, спрямована на вибирання у селян збіжжя та їстівних припасів; агітація на селі щодо виконання нереального хлібозготівельного плану та наповнення насінневих фондів за рахунок вилучення останнього зерна; пропагування грошових позик; організація участі учнів у хлібозаготівлі та пов'язаних сферах; фізичне насильство над селянами. Але важливо з'ясувати ступінь інтенсивності й територіальних відмінностей різних проявів та кореляції зі спротивом.

Найважливішим показником, є безперечно, безпосередня участь учителів у хлібозаготівлях та викачуванні хліба для утворення насінневих фондів. Районна преса фіксує подібні факти. Більше того вони виявлені в усіх районних газетах Київщини та Чернігівщини. Проте контекст дуже показовий. Переважна більшість повідомлень подає цю проблематику крізь призму критики освітян за саботаж у різних формах від прямих відмов до імітації діяльності. Позитивних для інтересів влади заміток просто обмаль як для хлібозаготівлі 1931–1932 рр, так і для кампанії 1932–1933 рр. У першому випадку виявлено всього 8 повідомлень, у другому – 13.

Приміром, у Білоцерківському районі в с. Глибичці у лютому 1932 р. на вибиванні з селян зустрічного плану «учитель Катериненко виявив себе на хлібозаготівлі як справжній ударник»⁵. Тоді ж у с. Побережці сусіднього Богуславського району вчитель В. Дергаченко взагалі був бригадиром буксирної бригади. До селян разом зі своїми підопічними приходив навіть вночі. Хліб вибивали, не зупиняючись перед знущаннями над селянами. Вдавалися до конфіскації будь-яких харчів і для власних потреб. Як писала місцева районка, В. Дергаченко з колегами вилучили в Ониськи Герасименко 2 пуди сала та насіння. І це ще в лютому 1932 р.! Насіння полузали, а з сала тільки 30 футів віддали до школи. Бригадир «разом зі своєю бригадою переводять масові труси, займається барахольством та знущається над селянами, як колгоспниками, так і одноосібниками. Так одного разу т. Дергаченко о 12 год ночі запропонував бригадирам піти до колгоспника Кравченка О. зробити трус зброї. Учасниками цього трусу був Дергаченко В., Лихашерст А. Лінник А., Козюка Л., Козюка В., Поліщук А. та інші. Під час

⁵ Національна бібліотека України імені В. Вернадського. Відділ формування та використання газетних фондів. «Радянська Нива». Біла Церква. 15 лютого 1932 р. № 24.

трусу вони в хаті бешкетували, знущаючись над Кравченком, а наостанці Дергаченко В. зробив постріл з револьвера. Потім бригадири нашли в сінях рвані віжки, і зачепивши Кравченка за шию, питали «Віддаси зброю?»⁶.

Восени 1932 – навесні 1933 р. районні газети фіксують подібне ставлення в учительському середовищі також вкрай рідко. У листопаді Кагарлицька «Колективна Нива» писала, що с. Липовець завідувач школою Глущенко «допомагає мобілізувати зерно у колгоспників, а сам має 45 пудів пшениці»⁷. Западливості проявили вчителі ріпкинської семирічки. 20 листопада 1932 р. вони звернулися з листом до газети, в якому скаржилися, що «сільрада погано ставиться й не використовує як слід на роботі». А уповноважений кутка «Васюківка» Іван Коновець взагалі заявив: «Нам таких, щоб лише агітували, не треба. Нам потрібна фізична сила»⁸. Скарга в листі унеможлиблює думку про інспірування листа районною владою.

30 січня богуславська районна газета помістила статтю під заголовком «Притягнути до права вчителя Поліщука». Зі статті випливає, що вчителів залучали не тільки до буксирних бригад свого села, а й могли посилати до сусідніх. І реально деякі вчителі таки працювали в такому форматі. Але зміст статті шокує іншим. Він засвідчує наявність серед освітян під час Голодомору осіб з просто таки зловісними поведінковими стратегіями. Як зазначалося в газеті, учитель-комсомолец Федір Поліщук приїхав з с. Побережки до с. Чаплинців на заготівлі. «Але замість того, щоб розгорнути роз'яснювальну роботу між контрактантами Поліщук прийшов п'яним на збори почав роздягати селян й садовити в комору замкнув їх там і віддав ключі членові сільради Супруну Ількові, сказавши: «Через 4 години випустиш і, як не погодяться везти хліб, зачини знову»⁹. Вчителя пропонували віддати під суд за нібито перекручення лінії партії, що насправді відбиває стратегії перекладення вини на низових виконавців.

Утім подібних фактів газети фіксують одиниці, як і свідчень про старанність учителів під час роботи в буксирних бригадах. І це при тому, що влада конче потребувала розміщення на сторінках низової преси матеріалів, які б висвітлювали повну підтримку освітянами курсу на вилучення у селян

⁶ Там само. «Шлях колгоспника». Богуслав. 18 лютого 1932 р. № 23.

⁷ Там само. «Колективна Нива». Кагарлик. 25 листопада 1932 р. № 5.

⁸ Там само. «За соціалістичне Полісся». Ріпки. 29 листопада 1932 р. № 86.

⁹ Там само. «Шлях колгоспника». Богуслав 30 січня № 12.

збіжжя, а потім і всіх їстівних припасів. Відповідно брак таких матеріалів у більшості газет може свідчити лише про відсутність потрібних прикладів чи бодай наближених, які можна було б відтягнути під бажану «картинку». А це вже промовляє про те, що у середовищі учителів домінувало небажання бути втягнутим у механізм прямого провокування голоду. Життєві стратегії більшості вчителів передбачали пошук можливостей уникнути прямої безпосередньої причетності. Додатковим підтвердженням тут є насичення газет інформацією стосовно різних форм імітації участі та спротиву,

Районні газети містять потужний пласт матеріалів, пов'язаних із таким напрямком використання вчителів в механізмі Голодомору як забезпечення реалізації у враженому голодом селі державної позики, а також інших ініціатив з викачування на державні потреби додаткових коштів: на будівництво літаків імені М. Горького, ескадрильї імені М. Скрипника, чернігівського аеродрому, на Міжнародну організацію допомоги робітникам тощо. Такі ініціативи виглядали по особливому єзуїтськими, завдаючи в умовах Голодомору нестерпної моральної школи. Учителі тут були поставлені на одну дошку з селянами, адже й самі були змушені брати на себе безкінечні фінансові зобов'язання.

З районок добре видно режисуру «згори», коли, скажімо, навесні 1933 р. школи одна за одною почали брати на себе одні й ті ж зобов'язання та викликати на соціалістичне змагання з цього приводу інших. Районна преса намагалася активно пропагувати цей процес. Приміром, 7 січня 1932 р. бобровицька «За суцільну колективізацію» бравурно повідомляла, що учитель Кобизької школи Іножатський перевершив норму позики¹⁰. 27 травня 1933 р. ржищівська газета помістила замітку про те, що «Учителі Кузьминецької ШКМ, опрацювавши декрет уряду про випуск нової позики «2-га п'ятирічка», всі як один передплатили позику на місячний оклад. Разом на суму 415 крб. Викликаємо учителів Березівської СКМ передплатити позику»¹¹. 20 травня на місячний оклад підписалися вчителі Березнівської та Городищенської шкіл¹². За день до цього коропська районка інформувала, що подібне зобов'язання взяли на себе обидві коропські школи¹³. 16 квітня учительство Нехаївської та

Жовтневої шкіл Коропського району заявили про те, що збирають 30 крб на будівництво аеродрому у Чернігові, а вчителі Конятинської школи цього ж району – 17 крб.¹⁴. 16 червня «Колгоспник Дмитрівщини» з гордістю писав, що Голінська школа передплатила позики на 105 %¹⁵.

Зрозуміло, що під будь-яким оглядом газети були зацікавлені якомога ширше популяризувати випадки реального виконання вчителями зобов'язань стосовно державних позик та інших фінансових ініціатив. Але вчителі явно неохоче віддавали кривні. Інформація про це також просочувалася на сторінки преси. Зустрічаються й прямі ремствування газет про нерадивість учителів. Та ж таки коропська районка у травні 1933 р. шпетила учителів школи з с. Вишеньки, які взагалі відмовлялися брати позику¹⁶. У видрукованому в дмитрівській районці списку тих, хто плівся у хвості в с. Б. Вежі Дмитрівського району значилися і два вчителі¹⁷. Ріпкинська районка у березні 1932 р. писала, що в с. Мала Ліственка завідувач школою Іван Козлов не взяв позику, й колола йому очі заробітною платнею в розмірі 200 крб.¹⁸ бобровицька газета у травні 1933 р. піддавала осуду учителів з с. Свидівок, які заявляли, що виконали всі попередні позики, а про нову ще не чули¹⁹.

Інший бік справи – агітація селян брати на себе грошові позикові зобов'язання. Районні газети під час відповідних кампаній регулярно вміщували матеріали про діяльність вчителів на цій ниві. Основним методом, який використовували освітяни, полягав у тискові на батьків через їхніх дітей-школярів. Учнів примушували оголошувати про те, що вони долучаються до цих кампаній. У такий спосіб батьків ставили перед доконаним фактом. А публікація учнівських зобов'язань в районній пресі розглядалася як додатковий стимул змусити батьків віддати державі свої кривні.

Особливо вражає використання зазначеного методу реалізації позики взимку – навесні 1933 р., коли Голодомор лютував на повну силу. Багатьом вчителям забракло сил відмовитися морально добивати селян. Так, березнівська районка

¹⁴ Там само. «Поліський комунар». Короп. 16 та 28 квітня 1933 р. № 39, 43.

¹⁵ Там само. «Колгоспник Дмитрівщини». Дмитрівка. 16 червня 1933 р. № 58.

¹⁶ Там само. «Поліський комунар». Короп. 30 травня 1933 р. № 55.

¹⁷ Там само. «Колгоспник Дмитрівщини». Дмитрівка. 16 червня 1933 р. № 58.

¹⁸ Там само. «За соціалістичне Полісся». Ріпки. 23 березня 1932 р. № 5.

¹⁹ Там само. «За суцільну колективізацію». Бобровиця. 24 травня 1932 р. № 41.

¹⁰ Там само. «За суцільну колективізацію». Бобровиця. 7 січня 1932 р. № 3.

¹¹ Там само. «Колективна нива. Ржищів». 27 травня 1933 р. № 53.

¹² Там само. «За більшовицькі темпи». Березне. 16 квітня 1933 р.

¹³ Там само. «Поліський комунар». Короп. 19 травня 1933 р. № 51.

11 травня 1933 р. повідомляла, що «б-а група Городищенської школи передплатила позику»²⁰. Коропська районка 20 лютого 1933 р. писала, що учні Коропської школи № 1 взяли позики на 300 крб. та ще й зібрали на будівництво літака імені Горького 97 крб, а на МОДР – 87 крб.²¹. А в Березному газета 24 травня надрукувала навіть прізвища учнів, які взяли позику «другого року п'ятирічки»²². «Колгоспник Дмитрівщини» закликав рівнятися на одного з учнів, який пустив заклик активно підписуватися: «На виклик Гайдай Гр. (учень 8 групи), який передплатив позики на 15 крб відповіли десятки учнів і на сьогодні підписалися на 3200 крб та зібрали готівкою 200 крб.»²³. Подібні матеріали свідчать про масовість явища та чіткий курс влади на залучення вчителів до викачування останніх грошей у селян.

Паралельно з тим чи іншим втягуванням вчителів у коло втілювачів курсу влади на організацію Голодомору районі газети містять інформацію про спротив освітян, який набував різних форм. Частотність фіксації в місцевій пресі випадків спротиву значно перевищує кількісні показники участі вчителів в акціях, покликаних розкручувати спіраль Голодомору. А територіальна репрезентативність має високий ступінь. Не виявлено жодного району Київщини та Чернігівщини, де б на шпальтах місцевої газети неодноразово не висловлювалося незадоволення шкідливою для влади реакцією вчителів у кількох населених пунктах. При цьому до газет просочувалася інформація не тільки про випадки пасивного спротиву, а й відкриті висловлювання учителів про неприйнятність вимог влади.

На чільне місце варто поставити повідомлення преси про небажання вчителів брати участь у хлібозаготівлях. Стосувалися такі повідомлення і кампанії 1931–1932 р., і кампанії 1932–1933 рр. В обох випадках у газетах факти тихого саботажу без маніфестації позиції сусідили з інформацією про пряму відмову вчителів, а нерідко й про аргументи, висловлювані при цьому. А отже районна преса переконливо свідчить про те, що в середовищі освітян несприйняття курсу влади на викачування з селян зерна, а потім і всіх харчів домінувало над його підтримкою. Свідчить поза бажанням преси, яка розривалася між прагненням забезпе-

чити результат і навіюванням думки про підтримку її планів переважною більшістю населення.

Уже 9 жовтня 1931 р. богуславська районка вийшла зі статтею «Нам буханьки непотрібні», у якій дісталася завідувачу Маснівської школи Буханькові за те, що виступав проти залучення вчителів до громадських робіт, бо головне для педагога – школа. У вуста Буханька вкладено наступні слова: «Вчителі хлібозаготівлі віддаватись не можуть як минулих років і посилати їх на село шкідливо, бо це є перекручення. Вчителям треба працювати лише розумово». Крім того, завідувачеві закидалося, що він без відома сільради купує законтракований хліб. Вердикт газети показовий: «Таким вчителям немає місце в радянській школі. Буханька треба зняти з роботи, а учительський колектив мусить дати рішучу відсіч цьому «қвовкові в овечій шкурі»²⁴.

Ця ж газета 28 листопада помістила інформацію про заяви вчителів з с. Синиці стосовно нереальності плану хлібозаготівель: «Не можна сказати, щоб завшколою Якубенко ти Кондратюк піддалися впливові глитаю, ні вони свідомо захищають глитаю розводячи ще й досі балачки про нереальність планів, про те, що немає хліба»²⁵.

1 грудня газета писала про небажання брати участь у хлібозаготівлі учителів с. Ісайківці та с. Москаленки. У першому випадку завідувач школи Хиренко тільки двічі про око з'явився у хлібозаготівельній бригаді і нічого там не робив, а також вкрай негативно поставився до надісланих бригад. У с. Москаленки завідувач школи Машевський не тільки не бере участі, а й відмовляє своїх колег, заявляючи «Вчителів не треба посилати на хлібозаготівлі, бо вони не матимуть авторитету серед населення». А вчитель С. Ворона говорив: «Як би це лекцію з математики, я викладав би, а про хлібозаготівлю я говорити не можу»²⁶.

На Білоцерківщині такі випадки під час кампанії 1931–1932 рр. теж були непоодинокими. Місцева газета 20 січня 1932 р. писала, що в с. Саливінці вчителі саботують виконання зустрічного плану: «Учитель голова (групи РСІ) Гудзій Ф. К. та Ходаківський Микола замість працювати на кутку на 1-й день різдва пиячили до того... Вчитель Щурівський Василь (син попа) теж зриває хлібозаготівлю, не хоче працювати на кутку, так само

²⁰ Там само. «За більшовицькі темпи». Березне. 11 травня 1933 р. № 44.

²¹ Там само. «Поліський комунар». Короп. 20 лютого 1933 р. № 20.

²² Там само. «За більшовицькі темпи». Березне. 24 травня 1933 р. № 48.

²³ Там само. «Колгоспник Дмитрівщини». Дмитрівка. 16 червня 1933 р. № 58.

²⁴ Там само. «Шлях колгоспника» Богуслав. 9 жовтня 1931 р. № 99.

²⁵ Там само. «Шлях колгоспника». Богуслав. 28 листопада 1931 р. № 120.

²⁶ Там само. «Шлях колгоспника». Богуслав. 1 грудня 1931 р. № 122.

відмовляється від роботи по хлібозаготівлі і Лихова А. – вчителька, донька куркуля»²⁷. У с. Пилипча «Іщенко Іван, комсомолец, учитель, коли йому загадати, щоб ішов на куток, зазвичай каже: «Ідти собі. Я спати хочу. На зразок Іщенка працюють на хлібозаготівлі такі комсомольці як Кривецький Панас і Підвальна Віра»²⁸. У с. Чупури завідувач школи Скрипник та вчителі Хаян, Чумак, Суська пасивно ставляться до роботи з хлібозаготівель²⁹. У Каневі районка 3 лютого 1932 р. бідкалася, що в с. Тростянець «Актив села, зокрема вчителі зовсім не залучені до хлібозаготівлі»³⁰.

На Чернігівщині маємо схожу ситуацію. 22 лютого 1932 р. бобровицька районна газета надрукувала замітку під назвою «Учительство нехтує роботу на сотнях». Йшлося про те, що «Місцевком спілки РОБОС с. Ярославки розподілив усіх учителів для роботи по хлібозаготівлі на сотнях. Проте такі вчителі як Жуківська, Трощанівський, Передерій та Пузій Ольга ні разу на сотні не були. Ганьба й сором таким учителям»³¹. У с. Малі Велички Ріпкинського району учитель з сусіднього села Брехуни Вовк замість мобілізації активу на виконання хлібозаготівельного плану пересиджував час у місцевій школі³². Подібні приклади можна наводити й далі.

Восени 1932 – в першій половині 1933 рр. події розвивалися в аналогічному напрямку. Районні газети фіксують опір вчителів залученню до хлібозаготівлі, як правило, одразу в кількох селах району. Це навіть думку про типовість випадків. Згідно з газетами, вчителі, погоджуючись під час інспірованих владою зборів, на практиці воліли саботувати справу. Так, у Тальному на скликаній районо перед навчальним роком конференції вчителі зобов'язалися організувати червону валку в кількості 500 тон хліба. Але потім більшість нічого не зробила, крім педагогів з с. Броди³³. А в грудні 1932 – лютому 1933 р. ця районка неодноразово писала, як в різних селах вчителі намагалися не вплутуватися у вилучання в селян хліба.

Тальнівська ж газета 1 грудня 1932 р. помістила типологічно подібний матеріал, як владі доводилося з-під палки змушувати вчителів. У с. Онопріївка з 14-ти учителів (серед них 4 комсомольці) «жоден не включився в боротьбу за хліб». На скликаних зборах, слід думати, представниками районної влади, дехто з учителів прямо заявляли, що не братимуть участі у хлібозаготівлях. Зокрема, Копичко говорив, що в минулому році брав участь, зараз не буде, бо ніхто не оцінить. Степаницька проголосувала, що не буде зустрічатися з 8–10 жінками, а інші не ходять. За таких обставин фінал зборів виглядає нереалістично: «Намічено багато заходів організації учнівських бригад (старшого концентру), які працюватимуть під керівництвом вчителя на кутках. Вчителі підкріплюються до ділянок. Копичко прикріплюється до стінної газети. Ухвалено застосувати і такі методи: прізвища злісних нездатчиків хліба понаписувати на плякатах, листівках і вивішувати селі і розповсюджувати»³⁴. Важко відмовитися від думки, що вчителів просто змусили погодитися на такі ухвали. Невдовзі ця ж газета надрукувала матеріал про те, що і в с. Павлівці вчителі вели себе подібно до їхніх онопріївських колег. Зокрема, Гриценко та Чернюк жодного разу не були на кутках, подібно до зазначених вище вчителів з Богуславського району мотивуючи це тим, що основна їхня робота полягає в навчанні дітей³⁵.

А у Ржищеві усі 40 учителів саботують хлібозаготівлі, бо «у бригадах на кутках не працюють»³⁶. У с. Б. Греблі Білоцерківського району, голова колгоспу Д. Шелест скаржився, що вчителі нічого не роблять, а тільки псують папір^{37,38}. У Ріпкинському районі «Вчителі присторонської школи Фещенко О., Макіський П., Сидоренко П. замість того, щоб бути передовиками не приймають жодної участі в хлібозаготівлі. Це вони пояснюють тим, що мовляв «велика грязюка»³⁹. У с. Синявка Березнівського району тільки два вчителі допомагали хлібозаготівельним бригадам⁴⁰, а в самому

²⁷ Там само. «Радянська нива». Біла Церква. 20 січня 1932 р. № 9.

²⁸ Там само. «Радянська нива». Біла Церква. 16 лютого 1932 р. № 25.

²⁹ Там само. «Радянська нива». Біла Церква. 15 січня 1932 р. № 7.

³⁰ Там само. «Соціалістична перемога». Канів. 3 лютого 1932 р. № 22.

³¹ Там само. «За суцільну колективізацію». Бобровиця. 22 лютого 1932 р. № 21.

³² Там само. «За соціалістичне Полісся». Ріпки. 8 квітня 1932 р. № 10.

³³ Там само. «За суцільну колективізацію». Тальне. 8 вересня 1932 р. № 105.

³⁴ Там само. «За суцільну колективізацію». Тальне. 1 грудня 1932 р. № 137.

³⁵ Там само. «За суцільну колективізацію». Тальне. 25 грудня 1932 р. № 145.

³⁶ Там само. «Колективна нива, Ржищів». 23 листопада 1932 р. № 116.

³⁷ Там само. «Радянська нива, Біла Церква». 14 січня 1933 р. № 76.

³⁸ Там само. «За більшовицькі темпи». Березне. 9 серпня 1932 р. №

³⁹ Там само. «За соціалістичне Полісся». Ріпки. 2 грудня 1932 р. № 87.

⁴⁰ Там само. «За більшовицькі темпи». Березне. 24 квітня 1933 р. № 39.

Березному вчителька О. В. Бисакало «жодної участі в громадській роті не бере. Вже й виконавця сільрада разів десять посилала. Просять, благають Бисакало, а вона відповідає: «Не мешайте, я занята гитарой»⁴¹. А в с. Сопицькому на Глухівщині вчитель Бершов «сприяв заплутуванню обліку хлібозаготівель»⁴².

На початку листопада 1932 р. бобровицька районна газета зробила показове узагальнення, яке стосується усіх шкіл району: «Вчительські колективи виносять на папері гучні декларації, ухвалюють і занотовують у протоколах, а практичної роботи не ведуть. Прикладом цього є Грузлянська семирічна школа. Колектив учителів налічує 16 осіб, а на хлібозаготівля працює 3-4 чоловіки, на вихідні дні на кутках їх нікого не пробачиш»⁴³.

Тісно пов'язаними із занеуханням учителями безпосередньої участі у хлібозаготівлях є повідомлення районних газет про ігнорування вчителями агітаційної роботи шляхом випуску сільських, бригадних та колгоспних стінгазет. Подібних свідчень преса містить набагато більше, ніж випадків, які можна кваліфікувати як прямий спротив вилученню хліба. Можна сказати, що пасивність у випуску стінгазет була найпоширенішою реакцією на стратегію влади упродовж осені 1932–1933 рр. Зокрема, Ржищівська районка 2 жовтня 1931 р. повідомляла, що в селах Халча та Демовщина вчителі самоусунулися, через що газети не виходять⁴⁴. На початку лютого 1932 р. у схожих барвах описує ситуацію у с. Домантівка сквирська району газета: «Особливо бездіяльна стінгазета на чолі з учителем Міщенком. Вона не тільки не організовує сількорів, колгоспників, бідноту на боротьбу за хліб, але і сама нічого не робить. Не один тиждень уже минув від того дня, коли вийшов останній номер стінної газети»⁴⁵. Про недбалість учителів з с. Фурси писала 12 січня 1932 р. білоцерківська «Радянська нива»⁴⁶. Коропський «Поліський комунар» 8 березня 1933 р. зазначав, що «Учительський колектив хоч багато говорив про сталінський похід, але нічого практичного ще не зробив, щоб допомогти редколегіям

стінгазет в колгоспах»⁴⁷. У Березнівському районі вчителі, прикріплені до артілі «Червоний плугатар», навіть не з'являються там⁴⁸.

Фіксують газети і випадки, коли вчителі явно маскували спротив нібито своєю безгосподарністю. Так, влітку 1933 р. під час кампанії зі збору колосків завідувач школи с. Горби, що на Переяславщині, та вчитель Дукієнко тягнули з організацією піонерів на цю роботу, мотивуючи це тим, що колоски треба збирати тоді, коли снопи будуть вивезені з поля⁴⁹. У липні того ж року директор школи с. Піски Бобровицького району замість 800 учнів виводив на збір колосків 16, заявляючи: «Я відпустці. Нехай знімають мене з роботи»⁵⁰. Зрозуміло, що в такий спосіб ці особи намагалися дати селянам якомога більше часу на потайне збирання колосків.

Подколи газети повідомляли ще про один різновид пасивної протидії вчителів розкручуванню Голодомору – допомога заможним селянам правовими та іншими порадами. 20 квітня 1932 р. ріпкинська районка видрукувала матеріал під титулом «Куркульський адвокат», у якій йшлося про те, що вчителька Таїсія Федорченко «частенько їздить до батьків і кожен раз по її приїзду до неї збираються куркулі по юридичну допомогу». Батьки у неї теж мають 7 га. Висновок промовистий: «таким учителям не місце в лавах червоного вчительства. Наросвіті та РК РОБОС треба позбавити її права учителювати та виключити її з членів спілки»⁵¹. Ця ж газета 25 червня помістила статтю з подібним заголовком – «Куркульський поплічник». Під удар потрапив учитель із с. Велика Зіївка Протченко за те, що радив переслідуваному владою «куркулю» Миколі Марчану⁵².

Висновки. Судячи зі змісту, частотності й тональності повідомлень низової преси, сільські вчителі Київщини та Чернігівщини явно не виправдали сподівань влади щодо актової участі з утілення в життя її планів, спрямованих на організацію Голодомору, Запопадливим виконавцями переважна більшість освітян так і не стала. Педагоги воліли в різний спосіб дистанціюватися від

⁴¹ Там само. «За більшовицькі темпи». Березне. 24 квітня 1933 р. № 39.

⁴² Там само. «Колективіст Глухівщини». Глухів. 28 січня 1933 р., № 12.

⁴³ Там само. «За суцільну колективізацію». Бобровиця. 2 листопада 1932 р. № 105.

⁴⁴ Там само. «Колективна нива». Ржищів. 2 жовтня 1931 р. № 12.

⁴⁵ Там само. «Колективне село». Сквиря. 15 лютого 1932 р. № 18.

⁴⁶ Там само. «Радянська нива». Біла Церква. 12 січня 1932 р. № 6.

⁴⁷ Там само. «Поліський комунар». Короп. 8 березня 1933 р. № 25.

⁴⁸ Там само. «За більшовицькі темпи». Березне. 11 травня 1933 р. № 44.

⁴⁹ Там само. «Молодий колгоспник». Тараща. 23 серпня 1933 р. № 23.

⁵⁰ Там само. «За суцільну колективізацію». Бобровиця. 7 січня 1932 р. № 3.

⁵¹ Там само. «За соціалістичне Полісся». Ріпки. 20 квітня 1932 р., № 14.

⁵² Там само. «За соціалістичне Полісся». Ріпки. 25 червня 1932 р. № 35.

спущених «згори» завдань, особливо одіозних на кшталт роботи в буксирних бригадах та організації школярів на вилучення зерна й харчів у селян. Районним газетам дуже складно було забезпечити на своїх шпальтах ідеологічно потрібний баланс між пропагуванням зразків активної участі вчителів та критикою пасивності. Поодинокість конкретизованих повідомлень в усіх без винятку районних газетах Київської та Чернігівської областей про сприятливі для влади поведінкові стратегії вчителів відтінює дефіцит подібних випадків. Такі випадки тонуть у матеріалах про пасивний спро-

тив, який набув зокрема таких форм: відтягування реальної роботи в буксирних бригадах, імітація діяльності, пасивність агітаційної роботи, допомога селянам порадами як краще уникнути вилучення зерна. Найрадикальнішим виявом непокори стали відкриті відмови від участі у хлібозаготівлі. Хоча специфіка преси як джерела не дозволяє зробити однозначний висновок про тотожність відображених у них випадків реальній ситуації. Але районні газети дозволяють уявити панораму життєвих стратегій сільських учителів та визначити головну тенденцію.

References

Boriak, H. (2013). «Arkhivotsyd» v Ukraini 1934–1960-kh rr. iak naslidok Holodomoru, *Holod v Ukraini v Ukraini u pershii polovyni XX stolittia: prychny ta naslidky (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947)*. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Kyiv 20–21 lystopada 2013 r.* Київ, pp. 13–18.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Za bilshovytski tempy», Berezhne, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Radianska Nyva», Bila Tserkva, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Za sutsil`ny kolektyvizatsiiu», Bobrovytsia, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Shliach kolhospyka», Bohuslav, 1931–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Kolhospyk Dmytrivshchyny», Dmytrivka, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Koltktyvisy Hlukhivshchntnt», Hlukhiv, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Kolektyvna Nyva», Kaharlyk, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Sotsialistychna peremoha», Kaniv, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Polis'kyi Komunar», Korop, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Za sotsialistychne Polissia», Ripky, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Kolektyvna Nyva», Rzhyshev, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Kolektivne selo», Skvyra, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Holos kolhospyka», Tarashcha, 1932–1933 rr.

Department for the formation and using of the newspapers of Manuscript Institute of V. Vernadski V. National Library of Ukraine, «Za kolektyvizatsiiu», Talne, 1932–1933 rr.

Jakubovskii, I. (2021). Raionna Presa u Mekhanizmi Holodomoru 1932–1933 rr. (na prykladi raionnykh hazet Kyivskoi Oblasti), *Kyiv Historical Studies*. No 1, pp. 174–180. [in Ukrainian].

Jakubovskii, I. (2021). Kyiv and Chernihiv Regional Newspapers as a Source of Strategies of the Authority Related to Involving Pupils as Executors of Holodomor Policy in 1932–1933s. *Kyiv Historical Studies*. No 2, pp. 117–123. [in Ukrainian].

Kulchytski, S. (2013). *Chervonyi vyklyk. Istoria komunizmu v Ukraini vid ioho narodzhennia do zahybeli*, Vol. 2. Kyiv: Tempora, 628 p. [in Ukrainian].

Marochko, V. I. (2017). Statystyka zhertv Holodomoru: antropohichno-demohrafichni dyskurs, *Ukrainian Historical Journal*, 5, pp. 112–132 [in Ukrainian].